

Balogh Judit – Dienes Dénes – Fazekas Csaba

Az Egyháztörténeti Szemle bemutatkozik

Az egyháztörténettel való foglalkozás hosszú szünet után, az utóbbi majd tíz év folyamán került újra a történeti érdeklődés homlokterébe, és nemcsak megjelentek és megszorodtak az egyháztörténeti tárgyú tanulmányok, hanem a korábbi irányok mellett újak is mutatkoznak. A rendszerváltás óta öröndetesen megszorodott egyháztörténeti kutatásoknak szerencsére számos publikációs fórum áll rendelkezésére, elsősorban a kitűnő Magyar Egyháztörténeti Vázlatok c. periodika. Mégis úgy itéljük meg, hogy ezen a piacon még bőven "elfér" egy kifejezetten erre a diszciplínára szakosodott orgánus, mely minden irányban nyitott szellemiséggel szerzői körébe vár minden, egyháztörténeti téma iránt érdeklődő kutatót. Semmiképpen nem tekintjük célnak a működő folyóiratokkal, tudományos műhelyekkel szembeni konkurenciát, sőt éppen azokkal együttműködve, minél jobb szakmai kapcsolatot kialakítva szeretnénk megvalósítani a folyóirat alapításának elsődleges feladatát: a hazai egyháztörténet-írásban meglévő lehetőségek, publikációs illetve kifejezési fórumok szélesítését. Magyarországon a második világháború éveiben indult Egyháztörténet c. folyóirat a legutolsó, rövid (1957-1958-as) vegetációját követően végleg kimúlt, és azóta protestáns szellemi műhelyekből (a Ráday Gyűjtemény évkönyveiben, a Confessioban, a Protestáns Szemlében stb. megjelenő vonatkozó tanulmányoktól eltekintve) nem is került ki ehhez fogható, az egyháztörténet-írást önálló diszciplínaként

művelő szakfolyóirat. Úgy érezzük, hogy az ilyen kezdeményezésekre a hazai történettudományban szükség van, elsősorban azért, mert a vonatkozó történeti kutatások színvonalának emelkedése nagyban függ a folyamatosan működő (például egy folyóirat köré tömörülő) szellemi műhelyektől.

Az egyháztörténet-írás meglehetősen hosszú időn át elsősorban az intézménytörténet és teológiatörténet feltárását jelentette, ennek megfelelően művelői jórészt egyházi személyek voltak. Mára ennél színesebb a paletta, a történeti kutatások szélesebb körű vizsgálódásaival találkozunk. Az Egyháztörténeti Szemle elképzelése szerint a régi és új irányoknak egyaránt helyet kíván adni. A kutatások megindulása azt mutatja, hogy az egyház mint intézmény illetve az egyházi intézmények történetének feltárása során is sok, eddig még ismeretlen adalék kerülhet elő, és nem csupán az elmúlt évtizedekre vonatkozóan, bár kétségtelen, hogy a jelenkor egyháztörténetének megírására különösen nagy munka vár. Úgy tűnik azonban, hogy éppen a hosszú ideig tartó – és talán a leginkább az egyháztörténetet sújtó cenzúra miatt – a történetírásnak éppen ez a szegmense maradt legtovább az adatoló, pozitívista vagy eszmetörténetet feldolgozó módszerek mellett. Az eddig ismert képet tehetik teljesebbé és árnyaltabbá azok a kutatások, amelyek arra is rákérdeznek, amennyire lehetséges, hogy a vallás illetve a valláshoz való viszony milyen mértékben befolyásolta az egyes ember, egy közösség éle-

tét, gondolkodásmódját, értékrendjét, szokásait, elhelyezkedését a helyi társadalomban. A középkor egyháztörténetéhez fontos adalékkal szolgálhatnak azok a kutatók, amelyek a történelem segéttudományait használják föl. Ugyancsak sok a találkozási pont a lelkeségtörténetet is vizsgáló irodalomtörténet-írás valamint az egyháztörténet között.

A számos kezdeményezés mindazonáltal nem teszi fölöslegessé azokat a konzultációkat, fórumokat, ahol a sok helyen sokféleképpen megkezdett egyháztörténeti kutatások résztvevői megvitathatják elképzeléseiket az egyháztörténet kutatásának módszertani kérdéseit illetően is. A Szemle, szándékunk szerint, ennek is szeretne fóruma lenni.

A fentiekből is látható, az induló Egyháztörténeti Szemle szerkesztőinek elképzelése szerint az egyháztörténet mint történeti diszciplína magába foglalja mindazon kutatásokat, amelyek arra irányulnak, hogy a történeti múltban az ember helyzetét, gondolkodását mennyiben és hogyan formálta a valláshoz, az egyházhoz való viszonya, ez a viszony miként és hogyan tárgyiasult vagy mutatkozott meg, hogyan változott koronként az egyház definíciója, és mindez mennyiben alakította az emberi történelem egyéb szeleteit. A múltban gyakran megtörténhetett, hogy az egymással nem kommunikáló tudományok képviselői által adott képek szükségszerűen szenvedtek az egyoldalú ábrázolásból fakadó torzulásoktól. Módszertani tudatossággal pedig csak a legkiválóbbak esetén találkozhatunk a régebbi egyháztörténeti munkák esetében. Mindemellett feltétlenül szándékunkban áll magának az egyháztörténet-írás történetének vizsgálata, tudománytörténeti munkák megjelenítése is.

Bár lapunk szerkesztőinek személye és kutatási témakörei inkább a protestáns egyháztörténet-íráshoz kötődnek, nem kívánjuk szűkíteni folyóiratunk érdeklődési körét. A fő szempontot a történetírás általános követelményeinek (forrásközpontú szemlélet, tárgyi elfogulatlanság, tartalmi és külső megformáltság, igényesség stb.) való megfelelésében jelöljük meg. Várunk tehát minden olyan publikációt, mely a zsidó-keresztény kultúrkör bármely felekezetének (katolikus, református, evangélikus, unitárius, izraelita stb.) bármely történeti problémájához kapcsolódik, akár magyar akár egyetemes történeti vonatkozású. Különös figyelmet kívánunk fordítani a keresztény egyházak belső, hitéleti tevékenysége múltjának, illetve a vallás társadalmi szerepének, állam és egyház viszonyának bármilyen tükröztetését felvállaló publikációra. Őszinte örömkre szolgál, ha a hazai egyháztörténet-írás méltán tekintélyt kivívott, idősebb generációhoz tartozó tagjai megfizetnek írásaikkal, de szeretnénk publikációs lehetőséghez juttatni a színvonalas kutatásokat folytató, esetleg pályájukon még csak most induló fiatalokat, PhD-hallgatókat, az egyházi értelmiség képviselőit, stb. Rovataink kialakításakor a megszokott kategóriák (tanulmányok, közlemények) mellett szeretnénk teret adni az egyháztörténettel kapcsolatos vitáknak, konferenciákról, műhelyvitákról, kiállításokról, egyéb tudományos eseményekről készült beszámolóknak, ismertetéseknek, egyáltalán a hasonló témakörrel foglalkozó kutatók kapcsolatfelvételi kísérleteinek stb.

(A 2000-ben indult Egyháztörténeti Szemle 1. száma szerkesztői előszavának közlésével köszöntjük sárospataki illetőségű laptársunkat.)

Pocsainé Eperjesi Eszter

Református egyház-látogatási jegyzőkönyvek

Az Osiris Kiadó Millenniumi Magyar Történelem sorozatában idén jelent meg a Református egyház-látogatási jegyzőkönyvek című kötet. Összeállítója, Dienes Dénes, a Sárospataki Református Kollégium Levéltárában található gyűjtemény alapján a latin szöveg fordításával és a nehezen olvasható kéziratok szakszerű egybeszerkesztésével értékes munkát végzett. A jegyzőkönyvek beszámolnak a református gyülekezetek életének eseményeiről, a templomokról, ezek berendezési tárgyairól, a klenódiumokról, fegyelmi ügyekről, az iskolák életéről, lelkészi, rektori, harangozói jövedelmekről, lelkészi esküformákról. Mintegy tárházai református gyülekezetek szokásainak, mindennapos életének. A kiadvány főleg 16-17. századi, részben 18. századi vizitációs jegyzőkönyvek anyagát mutatja be Abau-, Borsod-Gömör-Kishont, Ung, valamint Zemplén református egyházmegyéiből. Ezek a középkori egri püspöki egyházmegye és az esztergomi érsekség területén alakultak ki. Sok bennük a határainkon túli településekre vonatkozó anyag, és híradást kapunk a szlovák evangélikusok és a rutén gyülekezetek között végzett vizitációkról is.

Az egyház-látogatás latinul *canonica visitatio*. A latin elnevezés több, mint az egyház-látogatás, mert *canonica visitatio* esetén a vizitátorok a gyülekezet életét vizsgálják, hogy az mennyiben felel meg, illetve miben és mennyire tér el a *canon*-ban / Szentírásban/ megjelölt mértéktől, úttól. A reformátusok már *konfirmendus* korunk

ban megtanulják, hogy a Szentírás /*canon*/ hitünk és életünk egyedüli zsinórmértéke. Az egyház-látogatás bibliai gyökere megtalálható mind az Ószövetségben, mind az Újszövetségben. Az egyház-látogatás a kereszténység apostoli korszakából indul, abban az értelemben, hogy a megszervezett gyülekezetek felvigyázói az apostolok voltak. A tiszta evangéliumi életet vigyázták és ellenőrizték, hangsúlyozva a tanítás tisztaságát. Pál apostol rendszeresen látogatta a gyülekezeteket, illetve a gyülekezeteknek írt és küldött leveleit tartalmaznak feddést, dicséretet, útmutatást. A későbbi századok során, amikor a püspöki hatalom megszilárdult, a püspök kötelességei közé tartozott az egyház-látogatás.

A protestáns egyházakban az egyház-látogatás a felvigyázás, az egyházkormányzás eszköze. Hazánkban már az első tomai zsinaton /1549/ "XIII cikket bocsátottak ki a lelkipásztorok tisztéről, életéről, erkölcséről és viseletéről vagy ruházatáról", "az 1550-ben tartott tomai zsinaton végeztek a püspök tisztéről, melyet az egyházak látogatásában kövessen, s 19 jegyzetet tettek fel, a melyeknek sorrendje szerint folyjon az egyházlátogatás" - írja Kiss Áron A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzése c. kötetében (Budapest, 1881, 21-22.o.) A Tiszán inneni egyházvidéki egyházmegyéi 1733-ig nem választottak maguknak püspököt, így az egyház-látogatásokat az esperek végezték, a kijelölt lelkésztársaikkal együtt.

A továbbiakban a kötetben található jegyzőkönyvek alapján a református gyülekezetek életének néhány jellemző vonását vizsgálom meg.

A keresztyénségben az asztalhasználat bibliai tartalmi és formai jegyek felhasználásával valósult meg, a különböző egyházak liturgiájának alapján fejlődött, s a reformáció terjedésével teljesedett ki. Tudomásunk szerint először Zwingli osztott úrasztaláról úrvacsorát. Már a korai, 16. századi zsinati végzések egész sora foglalkozik két sákramentumunk: az úrvacsora és a keresztség kiszolgáltatásával, az úrasztala szerepével. 1552. Beregszászi zsinat: "... ahol lerontották volt az oltárokat, ne építsék fel újra azokat, hogyha pedig valahol erővel megtartják, lehet azokról a lelkipásztoroknak kiszolgáltatniuk a sákramentumokat." (Kiss Áron: i.m. 23.o.) Az óvári, erdői, vásárhelyi zsinatok újra és újra kifejtik az úrvacsorai tant, kiemelik az úrvacsora mennyei és földi elemeit. Méltatlanul senki sem veheti magához a szent jegyeket. Református templomainkban tehát fontos szerepet kapott az úrasztala. A Tiszáninneni Egyházkerületben a legrégibb úrasztala Gömörszőlősen található. Ez fából készült, de vannak és voltak kőből és vasból készültek is. (Sőt, Erdélyben, Parajdon, a sóbányában külön templom is van, és középen ott áll az úrasztala sóból kifaragva.) Formájukat tekintve lehetnek és lehetnek kör alakúak, nyolcszögűek, négy- szögűek, téglalap alakúak, oválisak. A gömörszőlősi úrasztala nyolcszögletű, átmérője 80 cm, felirata: "Anno 1673". A nyolcas számnak a jelentése visszanyúlik az őskeresztyén teológiába, ahol Krisztus feltámadása a nyolcadik teremtési napnak számított. Új élet, az örök élet jelképe. Ezt az új életet jelképezték a középkorban a nyolcszögletű kápolnák, egyházi építmények.

Ezt jelképezi a nyolcágú csillag, templom tornyon avagy klenódiumon.

Igen érdekes kérdéskör az offertórium szokásanyaga. Maga a szó azt jelenti: felajánlás. A protestáns gyülekezetekben az offertórium az úrvacsoraosztáskor adott pénzadományt jelenti. Az úrasztalánál állítottak ki perselyt és ebbe kellett az úrvacsorát vevőnek adományát betenni, az egész gyülekezet előtt. Ez az adomány a lelkészre illette egyes gyülekezetekben, de egyes helyeken, mint pl. Szalancújvárosban, ebből kellett a lelkésznek a következő úrvacsorához a bort megvennie. Aki olyan szegény volt, hogy nem volt mit tennie a perselybe, ki sem ment úrvacsorázni. Halljuk erről a kiadványban szereplő gyülekezetek híradását: Alsóbereczki, Zemplén vm.: "Offertóriumban az Úr vacsorája osztogatásakor az Kommunikánsok egy-egy pénzt adnak." Pastor Reditus (344.o.). Vajdácaska, filia Ágócz = Ágócpusztá Zemplén vm.: "Mind az Ágócziai, mind a Vaidaják asszerint fizetnek a Bereczki Pásztornak, mint a Bereczkiek, csak ebben vagyon a különbség, hogy az Úr vacsorájához az Ágócziaiak és a Vaidaják bort adnak, de offertóriumban semmit senem conferálnak." (345.o.) Pamó – Szk. Parchovany, Zemplén vm.: "Az Úr vacsorájához a Prédikátor ad bort: Amit a nagyobb ünnepeken a hallgatók szabad adományából teljesíthet." (354.o.) Szinye, Petőszinye – Szk. Svinica, Abauj vm.: "Kereszteléstől egy tyúk, egy kenyér a Prédikátoré. Komapénz egy-egy pénz a Mesteré. Eskető pénz a Prédikátoré. Az Úr vacsorájához való borral a Nádaskaiak tartoznak. Offertóriumban egy-egy pénz a Papnak. Szünyén, melyből az Úr vacsorájára való bomak az árát ki kell fizetni." (23.o.) Ma is vannak gyülekezetek (pl. Cigánd), ahol úrvacsoraosztás alkalmával perselyt tesznek

az úrasztalához. Itt három pléh persely van kitéve, és hangosan csörren a pénz, amikor a beledobják. Kérdés, hogy a vizsgált időszakban hogyan történt magának az adománynak az elhelyezése. Bizonyára ennek a szokásnak is van középkori előzménye. Mindezek feltárása további kutatómunkát igényel.

Az egyház-látogatási jegyzőkönyvek tudósítanak az úrvacsorához, az úrasztalához kapcsolódó fegyelmi ügyekről, panaszokról is. Olvasunk arról is, hogy az úrasztalát leterítették, illetve miket helyeztek el rajta. Már a 16. század végéről vannak híradásaink arról, hogy milyen értékes úrasztali edényeket adományoztak egy-egy gyülekezet pártfogói. Vály /Alsó-Felső Vály/ filia Kisgergelyfalva: "Bolki úr adott az Úr asztalához egy ezüst pohárt, egy aranyas keszkenőt, neve is rajta van. Bolki úr a parókiához csináltatott egy asztalt, négy üveg ablakokat. Gothard Ferencz uram az Úr asztalához adott egy ezüst tányért, ...aranyas, kire ökegyelme neve fel van metszve." (107.o.) Alsószuha. Itt még a Mózes-széket is letakarták. "A prédikáló székre adott Szuhai Gáspár uram egy szőnyeget. Az Úr asztalához vagyon három abrosz. Zádorfalván is vagyon egy abrosz." (215.o.) Helyeztek az úrasztalára Bibliát, sőt arról is tudunk, hogy az alsóvadászi gyülekezetben a keresztlő edényeket az úrasztalán tartották, kis keszkenőkkel terítették le. Tiszatarján: 1639. évi egyház-látogatás: "Az Úr vacsorájához való eszközök. Egy ezüst pohár, kit adott Seres Gergely. Egy pintes ónkanna. Egy óntányér. Egy Krakкаи abrosz. Egy gyolcs abrosz. Három kendő. Két könyv, templomhoz való. Egyik Petrus Besseus in Evangelio, másik Praxis Pietatis. Vagyon még más egy ezüst pohár is. Egy ón tányér. Ennek felette egy magyar Biblia." (182.o.)

Tartottak klenódiумokat az úrasztala alsó, fiókos részében is. Az úrasztalát számos helyen emelvényre helyezték, díszesen körülkerítették. Ezt az elkerített úrasztala körüli részt sok helyen paradicsomnak nevezték. Erről tanúskodik a tomori úrasztala festett lapja, díszes felirata. A körbekerített szakrális tér azért kapta a paradicsom elnevezést, mert a terület közepén ott áll az úrasztala. És úgy áll ott, mint Isten ingyen kegyelmének az asztala, bűnbocsátó kegyelmének a jele. Hogy mikortól van elkerítve az úrasztala, erre pontos adatunk nincs. A legrégebbi adatot a miskolci avasi templom történetéből ismerjük: "Az úrasztala és kerítése újonnan építtessék. 1771." (SRKTGY Nagykönyvtára, Kt.4335.141.o.) Az úrasztala ma is központi helyet foglal el református templomainkban. Úrvacsoraosztás, keresztelés, esketés az úrasztalánál történik. Sok helyen a lelkész is innen végzi szolgálatát.

A mai gyülekezeti élet megéléséhez a régmúlt szokásanyagának megismerése elengedhetetlen. Ezek a forrásanyagok gazdagítják, formálják életünket, és nemzeti kincs-ként maradnak meg a jövő számára. Dienes Dénes kötete gazdag szakirodalommal ellátva segíti elő, hogy a különféle témákon kutatók, érdeklődők tovább dolgozhassanak. Megtaláljuk a gyakran előforduló idegen szavak magyarázatait, latinból történő fordításait is. A kiadvány személynév- és helységnevmutatóval zárul. A közel ötszáz oldalas forrásmunka pótolhatatlan érték, reméljük, hogy történészek, teológusok, tanárok, néprajzkutatók, gazdaságtörténettel foglalkozók is haszonnal forgatják majd.

(Református egyház-látogatási jegyzőkönyvek 16-17. század. Szerkesztette és az utószót írta Dienes Dénes, Osiris Kiadó, 2001.)